

# Mye på spill: Den nasjonale debatten om skolegudstjenester belyst med to lokale caser

AV ODDRUN M.H. BRÅTEN

*Tradisjonen med skolegudstjenester har vært gjenstand for mye offentlig debatt. I denne artikkelen diskuterer jeg to nylige caser som viser håndteringen av julegudstjenester i norske skoler. Hovedfokuset er hva det betyr at det dreier seg om et religiøst ritual, og jeg drøfter hva som står på spill for de ulike aktørene i debatten. Jeg hevder at det dreier seg om kulturell og politisk maktutøvelse med både motstand mot og engasjement for vedlikehold av tradisjonen. Ritualet ses som et middel til sosialisering i kulturen, og jeg viser hvordan den religiøse dimensjonen i dette blir underspilt i en retorikk om kulturarv og verdier. Selv om debatten drives av de få, angår den alle. Fra et minoritetsperspektiv blir den viktig, fordi det er det felleskulturelle som forhandles, og da kan man ikke godta at dette er tuftet på en religion som ikke deles av alle. På den annen side er tradisjonene sterke og viktige for mange. Skolen er ikke og kan ikke være verdinøytral, og da blir spørsmålet om hvilke verdier skolen skal bygge på viktig. Aktørene er seg ikke bevisst hvilket kraftfullt virkemiddel et ritual er. Er det slik at «enkulturasjon», eller gradvis tilegnelse av karakteristiske normer og sedvaner i en kultur, mest effektivt skjer gjennom nettopp ritualer? Er dette en grunn til at skolens julegudstjeneste blir så viktige?*

Nøkkelord: skolegudstjeneste, julegudstjeneste, ritual, fritak, alternativ til julegudstjeneste, livssyn og religion i skolen.

## INNLEDNING

Parallelt med diskusjoner om religionsfaget i skolen siden omleggingen til *ett* integrerende fag i 1997, har tradisjonen med skolegudstjenester vært gjenstand for mye offentlig debatt, lokalt som nasjonalt. Tradisjonen har statistisk sett god oppslutning i alle deler av landet (Botvar 2017: 82)<sup>1</sup>, men praksisen har vært kontroversiell. Høsten 2018 kom det *nye nasjonale retningslinjer* (Utdanningsdirektoratet 2019), der skolene oppfordres til å arrangere julegudstjenester. Samtidig presiseres regelverket, der det klargjøres at gudstjenesten ikke skal være skolens juleavslutning, fordi dette må være et arrangement som kan inkludere alle. Det fremheves også at skolene skal arrangere et likeverdig alternativ, som «skal være noe annet enn en gudstjeneste, men det alternative tilbudet skal også være et pedagogisk opplegg der elevene lærer om kultur og tradisjoner i Norge». Det understrekes videre at det skal informeres i god tid, og at det er rett til fritak. Dette er i praksis en presisering av tidligere regelverk, det nye er oppfordringen til å arrangere.<sup>2</sup>

Skolens julegudstjenester organiseres for elever i den offentlige norske skolen i forbindelse med en sentral kristen høytid. Deltakelse er frivillig siden det er lovfestet religionsfrihet i Norge i dag, men slik har det ikke alltid vært. Tradisjonelt har forholdet mellom kirke, skole og stat vært tett (Haralsø 1989; Iversen 2012). Milepæler når det gjelder endringer i dette forholdet i nyere tid er 1969, da kirken ikke lenger var ansvarlig for skolens kristendomsfag, den nye formålsparagrafen for skolen i 2008, der formålet om «å hjelpe foreldrene i deres kristne oppdragelse og tro» ble tatt ut av teksten, og avvikling av statskirkeord-

<sup>1</sup> I 2014 ble 3000 skolejulegudstjenester avholdt i Den Norske kirken, og kun i 14 % av de 1240 menighetene ble det ikke arrangert

<sup>2</sup> I rundskriv F-15-07, vises til dom i Strasbourg samme år, som omhandler KRL-faget, fritaksregler og ser disse i forhold til grunnleggende menneskerettigheter, spesielt religionsfriheten. Der er det spesielt uttrykt bekymring for religiøs deltakelse. Det understrekes at skolegudstjenesten ikke bør være semesteravslutning, at deltakelse skal skje i samarbeid med hjemmet, at det skal informeres i god tid, slik at muligheten for å melde om fritak blir tydelig. I 2015 ble det føyd til en anbefaling om å praktisere aktiv påmelding, se <https://www.udir.no/regelverkstolkninger/opplaring/Innhold-i-opplaringen/Gudstjenester-i-skoletiden>

ningen fra 2012. Konteksten for diskusjonen er økende sekularisering og pluralisering av det norske samfunn. Tradisjonelt har Norge vært mer monoreligiøst enn andre europeiske land, siden det heller ikke har vært noe særlig kristent mangfold (Skeie & Bråten 2014). I nyere tid har dette endret seg, men 71 % av den norske befolkningen er fortsatt medlem at Den Norske Kirke (DNK), så dette er en tydelig majoritet, både historisk og i dag.<sup>3</sup> De største minoritetene i dag utenom DNK er andre kristne kirkesamfunn, og deretter andre religions- og livssynsminoriteter.

Skolenes julegudstjenester er ikke en del av skolefaget, men en aktivitet som skolene ved rektor organiserer. Siden både skolen og skolefaget er inkluderende og juridisk skal ivareta elevens religionsfrihet, omfattes virksomheten av fritaksreglene (von der Lippe 2017). Disse gjelder for alle skolens aktiviteter, ikke bare aktiviteter i religions- og livssynsfaget. Det er ikke fritak fra kunnskap i skolefaget, siden dette er et ikke-konfesjonelt skolefag med fokus på læring. Forkynnelse skal ikke skje i skolefaget. Siden rett til fritak gjelder *aktiviteter* som elever eller foresatte ut fra egne vurderinger anser som utøvelse av annen religion eller som virker støtende, er julegudstjenesten et åpenbart eksempel på aktivitet som gir rett til fritak. Fritak skal medføre alternative og likeverdige aktiviteter for aktuelle elever, og dette har ført til at «alternativer» til julegudstjenesten blir arrangert av skolene.

#### TIDLIGERE STUDIER

I en studie publisert i 2007 fulgte Elisabeth Haakedal skolefeiringer over tid, og påviste en utvikling som oppsummeres i tre kategorier: tradisjonell, moderne og sen-moderne skolegudstjeneste, med en utvikling fra prestestyrt til økt elevmedvirkning. I en senere case-studie (2009) har Haakedal sett på samarbeidsmønster og «skolefeiringskultur» i en skole i «bibelbeltet» i forbindelse med feiring av advent, jul, påske og 17. mai-feiring igjennom to år. Hun diskuterer her hvordan endringer

<sup>3</sup> <https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/bakgrunn/om-kirkestatistikk/medlemsstatistikk/> (Nedlastet 12.9.2019).

skjer i skolekulturen gjennom forhandlinger mellom ulike involverte aktører. For den aktuelle skolen var det å bevare identitet hos den kulturelle majoriteten viktig. Tradisjonen fortsetter, men som svekkede praksiser basert på vane/ tradisjon, og dermed med svekket funksjon for sosial sammenheng. Hun anser at endringer i retning mer flerkulturelle inkluderende kollektive feiringer ville bidratt mer til sosial sammenheng nå, men ser at endringer i en slik retning er avhengig av skolepersonalets villighet til å endre seg og ta hensyn til minoritets-elever.

I sitt PhD-arbeid intervjuet Olav Hovdelien (2011) 16 rektorer i to fylker om verdiformidling i KRL-faget og i forbindelse med julegudstjenester. Studien viser at rektorene kan deles i en gruppe som ønsker fortsatt tilknytning til kristendommen, men da som kulturarv, og en som ønsker en bredere formulering av skolens verdiforankring. Rektorer fra Vest-Agder heller mot det første, mens de fra Oslo i større grad ønsker en bredere verdiforankring. Svært få i begge grupper tar til orde for en re-kristning av skolen. I en senere artikkel fokuserer Hovdelien og Nergaard (2014) på rektorenes situasjon i forbindelse med skolegudstjenester, som beskrives som et dilemma mellom vekslende krav fra myndigheter og ulike foreldregrupper. De baserer analysen på en case-studie av Kråkstad skole, der de ser på hvordan det tradisjonelle samarbeidet mellom kirke og skole har kommet under press, blant annet fra Humanetisk Forbund, som har engasjert seg sterkt for å avvikle gudstjenester i skoletiden. Da rektorene i 2010 ville avvikle den «270 år gamle» tradisjonen i det lille tettstedet med 850 innbyggere, resulterte det i protester.

Pål Ketil Botvar (2017) dokumenterer holdninger til julegudstjenesten statistisk og diskuterer dette i forhold til tre teorier om religion i det offentlige rom. Den første er Voas & Ling (2010) som legger vekt på at sekulariseringsprosessen medfører en økt synlighet for religion i det offentlige rom. Casanova (1994), som teori nummer to, argumenterer for at religiøse aktører som tar til motmæle mot marginalisering av religion i offentligheten bidrar til økt synlighet, mens Beckford til slutt (2010) påpeker at religion har alltid vært gjenstand

for offentlig debatt, så det er ikke snakk om *økt* synlighet. I lys av denne typen teori blir julegudstjenester arrangert av den offentlige skolen en debatt hvor underliggende forskjeller og uenighet om religion/ livssyn i det offentlige får sitt utløp.

I en ny studie diskuterer Anne Løvland og Pål Repstad (2019) balansegangen mellom forkynning, kulturarv og inkludering, basert på observasjon av og intervjuer av ulike aktører i forbindelse med fire julegudstjenester. Alle foregår i samme kirke, men for ulike skoler. De peker på tre hovedstrategier for å imøtekomme det økende mangfoldet i samfunnet som henholdsvis 1: å opprettholde dominansen til majoritetsreligionen, 2: å utestenge religion fra den offentlige sfære (skole), og 3: la den offentlige sfære speile mangfoldet. Strategiene de observerer går mest i retning av det siste. Selv om gudstjenesten beholder sitt religiøse preg, observerer de at hovedbudskapet er etisk, og at kirkelige aktører gjør en vurdering av hvor mye «religiøsitet» som kan tåles. Kirkelige aktører må finne en balanse mellom kirkas budskap, ideen om at dette skal gi kjennskap til kulturarven, og skal være inkluderende og for alle. Det er ikke noen tros eller tilhørighetskrav og gudstjenestene skal bidra til gjensidig forståelse. Løvland og Repstad anser at tradisjonen bidrar til vedlikehold av folkekirken.

Ingen av disse studiene, og heller ikke i mitt materiale, er det søkelys på elevperspektivet. Det er skolekultur, verdiformidling og forhandlinger om religion og livssyn i det offentlige rom det dreier seg om. I denne artikkelen ser jeg på betydningen av at det dreier seg om et religiøst ritual.

#### METODE, MATERIALE OG PROBLEMSTILLINGER

Metoden som er brukt kan karakteriseres som et fleksibelt design, som skaper kvalitative ikke-generaliserbare data, i en case-studie (Robson 2002: 163ff). To caser, Trondheims-caset og Voss-caset er konstruert gjennom informasjon fra flere ulike kilder til to fortellinger (narrativer). For begge casene har deltagende observasjon vært brukt. For Trondheims-caset dreier det seg om observasjon av en skole/skoleguds-

tjeneste, samtaler og mail med lærere og rektor om skolens praksis knyttet til julegudstjeneste og alternativ til julegudstjenester. For å belyse den lokale konteksten støtter jeg meg i tillegg på en utgave av Bydelsavisa *Strinda* (7.12.2015) som dekket temaet grundig. Voss-caset har sitt utgangspunkt i deltakende observasjon i et lokalt debattmøte (30.5.2018), inkludert samtaler med deltakere fra Humanetisk Forbund i forkant og en deltaker som er prest i DNK i etterkant. For kontekst her støtter jeg meg til medieoppslag<sup>4</sup> i forkant av og etter møtet. Tema som kommer frem gjennom dette diskuteres til slutt i artikkelen, i lys av aktuell teori.<sup>5</sup>

Jeg skal hverken forsøke å gi et totalbilde, eller å komme til bunns i saken om julegudstjenester, men drøfte noen perspektiver i lys av to eksempler på hvordan debatten kan arte seg lokalt, i Trondheim og på Voss. Jeg vil presisere at artikkelen ikke er et innlegg i debatten, men har som mål å undersøke hva som står på spill for ulike aktører i den årlige saken om julegudstjenesten. Sentrale problemstillinger blir: Hvilken rolle spiller det at det dreier seg om et religiøst (kristent) ritual? Hva står på spill for ulike aktører, i diskusjoner om skolenes julegudstjenester?

#### CASE FRA TRONDHEIM

Rundt juletider 2015 i «ungdomsskole X» fikk jeg mulighet til å se hvordan spørsmålet om skolejulegudstjenesten ble håndtert «innenfra» et skoleperspektiv. Jeg gjennomførte jevnlig observasjoner i skolen i forbindelse med et annet prosjekt og ønsket å observere en av de omstridte julegudstjenestene i praksis. Jeg planla å delta i det alternative opplegget året etter, noe jeg dessverre ble forhindret fra. Imidlertid har jeg mottatt informasjon om det alternative opplegget samt foretatt et

<sup>4</sup> Alle refererte medieoppslag kan gjenfinnes i referanselisten.

<sup>5</sup> Metodikken er inspirert av Glaser & Strauss (2008) «grounded theory». Dette er en metode for å *skape teori* fra empiriske data, lansert på 1960 tallet som en motsats til metoder som tester preeksisterende teori. Her er ikke metoden benyttet i streng forstand, men tenkningen er inkorporert i den forstand at jeg ut fra casene identifiserer tema/ problemstillinger og noen av disse går jeg videre med i diskusjonsdelen (Robson 2002: 193).

telefonintervju med læreren som gjennomførte det alternative opplegget i 2016. Jeg fikk også et møte med rektor høsten 2016. Observasjonene fra skolen ses i forhold til den lokale debatten om skolegudstjenester i Trondheim, slik den framkom i bydelsavisa *Strinda* (7.12.2015).

Julegudstjenester er et hovedtema i avisa, med en rekke ulike perspektiver fra skoleledere og lokalpolitikere. Bakgrunnen var at bystyret hadde vedtatt at det skulle være *aktiv påmelding*, ikke aktiv avmelding, og her får man høre hvorfor lokalpolitikere fra ulike partier har stemt for eller mot forslaget. Fra rektorer får vi høre om forskjellige praksiser i skoler. En skole har droppet skolegudstjenesten, mens fra en annen skole forteller skoleledelsen at elevene «strømmer» til kirken enten de er kristne eller ikke. Skolen som har kuttet julegudstjenesten er en såkalt «helvit» norsk skole med få innslag av «mangfold», mens den der «elevene strømmer til», er en mottaksskole med 40 % muslimer. Rektor hevder at «å avlyse skolegudstjenester i frykt for å krenke elever og foreldre med annet livssyn, er en bommert, misforstått toleranse som er lite konstruktivt for å skape større forståelse mellom ulike kulturer og religioner». I en tredje skole har de forsøkt å løse utfordringen ved å tone ned det religiøse innholdet i julegudstjenesten. Her gjennomføres juleavslutningen i kirkerommet, men den er «strippet for religiøst innhold» ifølge rektor. I arrangementet står elevene selv for det meste av innholdet, og det hevdes at «det er lite forkynnelse, men likevel høytidelig og fint» og at kirkerommet er en «naturlig og fin ramme» for dette (se også Løvland og Repstad 2019).

En av mine observasjoner i «ungdomsskole X» er at inngenting knyttet til skolejulegudstjenesten ble utnyttet som læringsmulighet i KRLE-timer. Julegudstjenesten er bare noe som skjer, en handling, ja, et ritual; noe som gjentas, som er en kroppslig erfaring, der språket er ritualisert og handlinger som inngår for eksempel er inngangsprosesjon med prester og elever som bærer levende lys, sanger, skriftlesning fra Bibelen av både prester og elever, et elevkor med solister som synger flere sanger. Elevene er aktive deltakere i gudstjenesten. Det er en tydelig kontrast til religionsundervisningen jeg har observert ved skolen, som har en distinkt «lære om» karakter, som den skal ha i henhold til

læreplanen. Julegudstjenesten kan sies å inngå i et batteri av andre førjulsaktiviteter i skolen, som juletentamen, juleavslutning i klassene og juleball for alle elevene. Alt dette og mer til er førjulsritualer i skolen, men kun julegudstjenesten skaper kontrovers.

Høsten 2016 fikk jeg et kort møte med den svært travle rektoren ved «ungdomsskole X». Han var sen til møtet på grunn av diverse hastesaker han måtte ta seg av, noe som vel kan sies å karakterisere hverdagen som rektors planlegging av julegudstjenesten inngår i. Det er ikke alltid julegudstjenesten er den viktigste saken på agendaen, men det er en sak som de ikke kommer utenom, den må løses. Dette er antagelig ikke ideelt for prinsipiell tenkning om religionens rolle i det offentlige rom, og det er ikke alltid rektorer har særlig religionskompetanse, eller interesse. Denne rektoren hadde en bachelor i religionsfag, og var ganske engasjert i spørsmålet. Han mente at juletradisjonen var viktig, og det var derfor hans valg å beholde julegudstjenesten, i motsetning til hva som er tilfelle ved de fleste ungdomsskolene i Trondheim. Han betraktet debatten om julegudstjenesten som løpsk, noe som kan sies å støttes av statistikken som viser overveldende oppslutning om tradisjonen i befolkningen. Kommunestyret hadde altså vedtatt at det skulle være aktiv påmelding, og til 2016 endret skolen sin praksis. I forhold til dette, var rektor bekymret for at *elevers likegyldighet* i saken ville føre til økt oppslutning om det som til da hadde vært det passive valget, det alternative opplegget. Av ca. 340 elever ved skolen deltok 56 på det alternative opplegget dette året, en økning fra de 24 som deltok året før da det var aktiv avmelding.

#### MELLOM RELIGIØST ENGASJEMENT OG TRADISJONSLÆRING

Kirken lå i gangavstand fra skolen, så elever og lærere ruslet bortover etter dagens tentamen i matematikk. En av kirkens ansatte teller antall deltakere med en klikk-teller. Inngangssalmen var «Nå tennes tusen julelys». En av to prester som deltar forklarer at gudstjenesten skal handle om *fred*. De legger til små forklaringer om hvordan man skal oppføre seg i kirken, reise seg ved skriftlesning, vente med applaus etter



sanger. Slike instruksjoner kommer også opp på den hvite kirkeveggen med en lyskaster. Her kommer også sangtekstene opp, så salmebok brukes ikke. Adventslysene tennes akkompagnert av sangen «Tenn lys». Gudstjenesten følger tradisjonell liturgi for gudstjeneste i DNK (se Løvland & Repstad 2019). Så kommer prekenen, og jeg er nysgjerrig på hva presten vil gjøre med anledningen til å snakke til en kirke fylt av skoleungdom.

«Finnes freden bare i en idealisert stall», spør presten retorisk. «Tekstene vi leser er gamle, men julefortellingen har noe med deres egne liv å gjøre», sier han. Det handler om at livet ikke alltid er bra, og nå snakker han om Maria og Josef som hjemløse lavstatus-personer i sin samtid. På den hvite kirkeveggen vises et bilde av «Pataya smoky mountains», en søppelfylling på Filipinene. Det inneholder blant annet en mor som holder et nyfødt barn og en søppelbil, og presten spør: viser dette Guds forfall? En plass med veldig lite glede. Dette er langt unna oss, men «hvor i våre liv finner vi barn som ser etter søppel»? Søppelfyllingen virker å skulle være et bilde på stallen «et skittent sted med dyr». Budskapet i julefortellingen er at Gud er en søppelbil, sier presten. Det er noen situasjoner i livet som er som å være på en søppelfylling, men Gud er der også. Gud kommer til en verden som trenger lys i mørket. Sangen som følger er «Himmel på jord, din nåde er stor, jeg er ikke aleine der jeg bor». Dette følges opp av den andre presten som i bønn «særlig ber for de som har det tøft rundt juletider», og takker Gud for at vi aldri er helt alene.

Hva er et likeverdig alternativ til dette? For det alternative opplegget var det ikke noen tydelig etablert tradisjon for hvordan det skulle gjennomføres. Læreren som gjennomførte opplegget i 2015, fortalte at det var en form for quiz. Dette baserte seg på en tolkning av hva «det samme innholdet» som aktiviteten det var fritak fra var, og quizen handlet om *å lære om juletradisjoner*. I det alternative opplegget i 2016 ble elevene fordelt i to klasserom, og til opplegget ble det spilt julemusikk. Det dreier seg om oppgaver om norske juletradisjoner, med illustrerende bilder. Elevene ble delt inn i grupper på 3–4 elever, som skulle løse en av følgende oppgaver:

1. Forklar hvordan den kristne julefeiringen overtok midtvinterblotets rolle.
2. Hvem var St. Nikolaus?
3. Den norske julenissen er en blanding av fjøsnissen og St. Nikolaus. Hvorfor det?
4. På hvilken måte har Coca cola bidratt til hvordan vi oppfatter julenissen?
5. Hva symboliserer juletreet? Kan du finne symbolikk både fra kristendommen, åsatro og kanskje noe fra i dag?
6. Hvorfor gir vi hverandre gaver i jula? Er det andre tradisjoner som gir hverandre gaver?
7. Hvem var Lucia, og hvorfor feirer vi henne?
8. Hanukka er en jødisk høytid. Hvilke likheter/forskjeller finner dere mellom Hanukka og hvordan vi feirer jul i Norge? Er det en sammenheng mellom adventsstaken og hanukkastaken?
9. Julebukk er en gammel norsk tradisjon (...) Hva er bakgrunnen for de tradisjonene? Hvorfor setter vi ut julenek, sender julekort og har ribbe (julegris) i jula?
10. Hvorfor er mat en så viktig del av jula?

Kilder til svar var laget på forhånd og kopiert opp, i tillegg kunne elevene bruke internettsøk. Svarene skulle presenteres i fem minutter i form av et par PowerPoint sider, som til sammen da ga svar på alle oppgavene og som skulle deles mellom alle elevene. Både det alternative opplegget og julegudstjenesten i kirken foregår innenfor en time.

En forskjell er at det kroppslige handlingsaspektet, musikk, symbolbruk og elevaktivitetene i ritualet, ikke på samme måte kjennetegnet det alternative opplegget. Dette hadde mer karakter av skolefag, selv om det også hadde et element av *hygge*. I tillegg er julegudstjenesten en tradisjon med lange røtter om enn også den i endring, mens det alternative opplegget ikke var noen etablert tradisjon, og ikke var knyttet til en sentral samfunnsinstitusjon utenom skolen, som Den Norske Kirke. Bidro begge erfaringer (i likeverdig grad) til tradisjonslæring?

I så fall var det veldig forskjellige læringsformer. Hva har det å si at det ene er et religiøst ritual og det andre ikke? Når kan vi eventuelt snakke om det alternative opplegget som et ritual? Bør det alternative opplegget være et ritual? Kan ritualer betraktes som undervisningsmåter og akseptable læringsaktiviteter i skolene? Her trengs det mer forskning og prinsipiell tenkning.

I samtale med en av lærerne som gjennomførte det alternative opplegget i 2016, kom det fram at elevene stort sett hadde vært fornøyd med opplegget, men at noen av dem hadde spurt hva dette hadde med skolelæring å gjøre. Da hadde han argumentert med at dette handlet om å lære om juletradisjoner. Jeg benyttet anledningen til å spørre hva læreren selv syntes om skolens julegudstjenester; dette var ikke noe han selv hadde tenkt mye på, sa han. Men han var klar på at det selvfølgelig måtte være elevenes eget valg.

Året før hadde han selv deltatt i skolens julegudstjeneste, den samme som jeg hadde observert. Han ville helst ha deltatt i år også, om det ikke var for at han måtte undervise det alternative opplegget, men til jul skulle han gå i kirken selv. «For meg handler det bare om tradisjon, det er noe jeg har gjort siden jeg var barn. Det er en fin tradisjon.» Med den noe spesielle prekenen friskt i minnet selv, spurte jeg ham om han husket noe av denne, men det gjorde han ikke. Innholdet i prekener var ikke det viktigste for ham når han går i kirken, sa han, han bare så på julegudstjeneste som en fin tradisjon, som et slags «kick off» for julen med fin musikk.

#### CASE FRA VOSS<sup>6</sup>

Religion ble diskutert i det offentlige rom som var biblioteket på Voss i et debattmøte under overskriften «forkynning eller læring», 30.5.2018. I panelet var Kjersti Brakestad Boge, sokneprest i Voss, Hans Erik Ringkjøb, ordfører i Voss kommune (Ap), Oddrun Bråten, forsker på KRLE-

<sup>6</sup> Det er et dilemma i denne artikkelen at det ikke var mulig å anonymisere alle aktørene i saken fra Voss. Saken er allerede så offentlig gjennom medieoppslag som også er referert i artikkelen, at anonymisering blir vanskelig. Jeg har imidlertid ikke brukt noen navn som ikke allerede er offentlige i saken, og i tillegg lagt vekt på en balansert framstilling og en sympatisk lesning av de ulike aktørenes standpunkter i debatten.

faget ved NTNU, Tom Sverre Tomren, sokneprest i Bjørgvin Bispedømme og Trond Enger, generalsekretær i Humanetisk Forbund (HEF). Før møtet kommer en korreksjon: at Tomren vil tituleres som førsteamanuensis i KRLE ved Høgskolen på Vestlandet. Bakgrunnen for møtet var at skolene på Voss hadde arrangert en gudstjeneste-lik KRLE-time, i kirken, som de hevdet *ikke* var forkynnende, og derfor var for alle, som KRLE-faget skal være. Arrangementet hadde opplæring som mål, men foregikk i kirkerommet, og hadde form av en etterligning av det virkelige ritualet. Grunnen var at rektorene i området blant annet på bakgrunn av uro i tidligere år, hadde bestemt seg for å droppe julegudstjenesten. Dette hadde ført til motaksjoner, og altså denne gudstjeneste-like KRLE-timen (Otterlei 2016).

Som paneldeltaker mottok jeg informasjon fra møteleder Sidsel Vinsand på forhånd. Spørsmål vi skulle forberede oss på var hva vi la i begrepene forkynning og læring, debatten om skolegudstjeneste, og så KRLE-faget. Hva kan man og hva kan man ikke gjøre i faget, og hvem kan skolen samarbeide med? I en sluttcommentar skulle vi få uttale oss om hva vi mente debatten egentlig dreide seg om. Det viste seg imidlertid at disse gode og prinsipielle spørsmålene var tydelig situert i en konflikt i lokalsamfunnet. En interessant erfaring var at det ikke ble relevant i debatten å bringe inn erfaringer fra Trondheim: Her dreide det seg om Voss. Det ble heller ikke mulig å si noe substansielt med henvisning til forskning, det ble for langt unna det det dreide seg om.

Saken hadde allerede versert i lokale og nasjonale medier. Da rektorer på Voss bestemte seg for å droppe julegudstjenesten, fikk dette et oppslag på nrk.no 8.1.2016 (Nordheim & Camdid 2016), med et nytt oppslag samme dag der representanter for HEF benyttet anledningen til å rose rektorene for at religionsutøvelse skal holdes utenfor fellesskapsskolen (Otterlei 2016). I det samme oppslaget ser vi motreaksjonen fra presten Boge, som fremholdt at 90 % av elevene var medlemmer av kirken, at skolegudstjenesten var en viktig tradisjon og at *foreldrene* måtte bli hørt. Her har vi en prinsippavgjørelse i tråd med HEFs agenda, og en motreaksjon på vegne av en majoritet, ganske parallelt til caset til Hovdelieen og Neegard (2014).

I saken får lokale aktører en rolle i nasjonale medier, og samtidig trer nasjonale aktører inn i den lokale debatten. 9.11.2016 uttalte Knut Arild Hareide (KrF) at vedtaket var historieløst og at man med dette «gikk bort fra våre verdier» (Johansen 2016). Han uttalte at rektorene kjempet en verdikamp, og hadde «abdisert for HEF». I brevet fra rektorene, som også er gjengitt i oppslagene, ser vi imidlertid at de dels begrunner vedtaket økonomisk, og dels med et ønske om å sette en stopper for en konfliktfull tradisjon i lokalmiljøet. De inviterer samtidig til dialog om saken. Et oppslag på nrk.no 16.11.2016 refererer til at statsminister Erna Solberg (H) har kommentert saken i Stortingets spørretime (Sandvik 2016). Hun advarer mot å avlyse skolegudstjenester, og håper at rektorene vil snu. Hun ville ikke kommentere saken på Voss spesielt, men på generelt grunnlag uttalte hun at det er feil å droppe tradisjonen ut fra at det kan være støtende for foreldre og barn fra ulike tradisjoner. Hun uttaler at *hun ser skolegudstjeneste som en form for undervisningspraksis*, der elever selv kan se hvordan det foregår. «På samme måte synes jeg barn skal lære om jødedom, islam, buddhisme og hinduisme» sier Solberg. Hareide kaller Solbergs uttalelse for et tydelig *verdibudskap*. I retorikken blir noen verdier gode, andre ikke; I en balansert framstilling må begge posisjonene karakteriseres som verdibaserte.

Verken Hareide, rektorene eller presten Boge ser ut til å oppfatte at Solberg med uttalelsen utydeliggjør et viktig prinsipielt skille mellom undervisning og deltakelse i religiøse aktiviteter som ligger til grunn for fritaksreglene (§2-3a *Fritak frå aktivitetar m.m. i opplæringa*).<sup>7</sup>

<sup>7</sup> «Skolen skal vise respekt for elevane og foreldra sine religiøse og filosofiske overtydingar og sikre retten til likeverdig opplæring. Elevar skal etter skriftleg melding frå foreldra få fritak frå dei delar av undervisninga ved den enkelte skolen som dei ut frå eigen religion eller eige livssyn opplever som utøving av ein annan religion eller tilslutning til eit anna livssyn, eller som dei på same grunnlag opplever som støytande eller krenkjande. Det er ikkje nødvendig å grunngi melding om fritak etter første punktum. Det kan ikkje krevjast fritak frå opplæring om kunnskapsinnhaldet i dei ulike emna i læreplanen. Dersom skolen på eit slikt grunnlag ikkje godtek ei melding om fritak, må skolen behandle saka etter reglane om enkeltvedtak i forvaltningslova. Skolen skal ved melding om fritak sjå til at fritaket blir gjennomført, og leggje til rette for tilpassa opplæring innanfor læreplanen. Skoleeigaren skal årleg informere elevane og foreldra til elevar under 15 år om reglane for fritak og om innhaldet i opplæringa. Elevar som har fylt 15 år, gir sjølv skriftleg melding som nemnt i andre ledd».

I min egen og andre kollegers undervisningspraksis i lærerutdanningen har dette ført til at vi understreker skillet mellom å markere og feire religiøse høytider. De kan markeres i skolen, som en læringsaktivitet, mens feiringene er religiøse handlinger, som vi ikke kan ha i KRLE-faget. I lys av Solbergs uttalelser her, kan arrangering av en KRLE-time som lignet på en gudstjeneste og foregår i kirken, være en rimelig tolkning av et *oppfattet* regelverk. I oppslaget som kommer 24.11.2016 om at elevene allikevel skal i kirken til jul (Olsen 2016) er også rektorene enige i at dette er en god løsning. Det er bare det at dette ikke er i tråd med det faktisk gjeldende regelverket.

I forbindelse med debattmøtet får jeg skyss med medlemmer fra HEF i en biltur fra Bergen til Voss. Her får jeg et inntrykk av hvordan førjulstiden arter seg for dem når klagen fra foreldrene begynner å komme inn. Som rektorene er de slitne av denne årlige konflikten, men det er en viktig prinsipp sak for dem. De forteller at mange elever og foreldre som ønsker fritak, opplever at lokale aktører synes de er til plage og lager unødvendig bråk. De er oppgitt over skoleledelse og rektorer som tilsynelatende ikke kan reglene, og over at de alternative oppleggene ikke er likeverdige, men heller egnet til å få ungene til å føle seg utenfor. Heller enn et uttrykk for religiøst engasjement i lokalsamfunnene ser jeg dette som et uttrykk for at «kulturkristendommen» står sterkt i lokalsamfunnene, og at det oppfattes mer som *tradisjon* enn som religion. En kan få inntrykk av at mange synes at HEF bråker om livssyn når det for dem kanskje ikke primært handler om det. Ingen av rektorene ville stille til debatt, men en av dem var i salen og understreket at de *kunne* reglene, at de hadde handlet under press, og at de ønsket en felles løsning. Ordføreren fra AP snakket om at han ikke hadde satt seg så grundig inn i saken, og virket i utgangspunktet som en litt motvillig debatt deltaker. På generelt grunnlag mente han at dette var rektorenes ansvar, og var tilfreds med å overlate beslutningen til dem. Representantene fra HEF virket som om de forsøkte å få politikeren til å ta det ansvaret som rektorene etterlyste i forhold til felles løsning.

Selv lot jeg bevisst være å kommentere den spesielle saken, og forsøkte å komme med saklig informasjon og generelle poenger. Dette var

for eksempel å skille mellom KRLE og gudstjeneste som skolens aktivitet og at man ikke bør nedprioritere KRLE-faget som kunnskapsfag siden det åpenbart er behov for mer og bedre kunnskaper om religion og livssyn. Men det handlet ikke om det. Mens debatten gikk mellom paneldeltakerne var det enighet om en del sentrale prinsipper, men da det ble åpnet for spørsmål fra salen «eksploderer det». Noen var åpenbart veldig sinte på presten Boge, «Fru Boge! Jeg er mor i skole y (...)». Det kom påstander om at enkelte hadde opplevd at her var det ikke greit å melde om behov for fritak, på grunn av risikoen for stigma og utenforskap for barna. Boge er selv sint og fortvilet over at noen vil «ødelegge julefeiringa» for henne, og at det var som mor hun hadde aksjonert, og understreket at hun også i framtiden ville protestere dersom de ikke fikk tilbud om å komme i kirken til jul. Det er tydelig at det er mange følelser i sving. Mannen til Boge reiste seg og fortalte at de ikke hadde fått lov til å dele ut påmeldingsskjema og påstod de var utsatt for drapstrusler i lokalmiljøet, noe representanter fra HEF på stedet tok veldig alvorlig, og tok avstand fra. I motsetning til meg snakket Tomren ut fra lokal kjennskap til saken, for eksempel med kommentaren «det må gjøres et arbeid med forsoning her på Voss».

Et referat fra debattmøtet på Voss ble straks etter publisert på [fritanke.no](http://fritanke.no) (Gran 2018), og overskriften var: «Bispedømmets mann stoppet møteleders utspørring», med bilder av «Tom Sverre Tomren fra Bjørgvin Bispedømme» og sogneprest Kjersti Brakestad Boge. Møteleder Sidsel Vinsand hadde stilt spørsmål om ikke saken kunne løses ved at gudstjenester ble lagt utenom skoletiden, jf. rektorenes begrunnelse og HEFs prinsipielle standpunkt. Tomren grep inn fordi han reagerte på at møtelederen pushet sognepresten opp i et hjørne. Dermed ble debatten i praksis stoppet i forhold til dette viktige prinsippsspørsmålet for HEF. Som deltaker opplevde jeg at det var en polariserende overskrift for et møte som i hovedsak var preget av en god tone, respekt og til og med enighet, så lenge diskusjonen gikk mellom paneldeltakerne. For eksempel var Tomren klar på at å lage en liksomgudstjeneste ville være i strid med regelverket, og presten Boge hadde også skjönt dette nå, selv om hun ellers varmt forsvarte tradisjonen med jule-

gudstjenesten med henvisning til kulturarven. HEFs representant Trond Enger sa det motsatte, men det hele var saklig og respektfullt. Selv er jeg sitert på at «Reglene er veldig enkle. Man skal skille mellom gudstjeneste og opplæring. Det er kirkene som inviterer til gudstjeneste og da har skolene mulighet til å takke ja eller nei.»

## DISKUSJONER

*Hvilken rolle spiller det at det dreier seg om et religiøst (kristent) ritual?* Ifølge ritualforsker Catherine Bell (1992:3) kan ritualer betraktes som et vindu som man kan kikke gjennom for å få øye på den kulturelle dynamikken for hvordan mennesker konstruerer og rekonstruerer sine «verdener». Hva får vi øye på gjennom det vinduet som lokale praksiser og diskusjoner om skolejulegudstjenesten representerer?

Ritualer er handlinger som gjentas og framstår i mønstre som oppfattes som «tradisjon». Den kroppslige dimensjonen er viktig, som noe som skaper en forbindelse mellom individuelle deltakere, og samfunnet ritualet foregår i (Bell 1992). Ritualer er situert i kultur og kan ses som iscenesettelse av kultur, gjennom et handlingspråk med mangetydige symboler. Ritualene er ikke nødvendigvis uttrykk for tro, da intensjonen til de som isenesetter ritualet kan misforstås av deltakerne. Ritualer kan både være religiøse og ikke-religiøse, men det som kjennetegner religiøse ritualer er kommunikasjon med og om det hellige.

Ritualer er handlende, de «gjør» noe. Gjennom vielsesritualet blir du gift, etter konfirmasjonsritualet blir du voksen. Etter julegudstjenesten blir det jul. Ritualene er «handlende i seg selv» (Bell 1992:107–108), og er noe som former verden, men aktørene som iscenesetter ritualene er ofte ikke klar over hvordan ritualene virker. Ritualer gjentas, men ses likevel som flytende prosesser, der tradisjoner også endres gjennom at aktører bruker sin vilje til å påvirke utførelsen av dem (Bell 1992:43–45, Grimes 2002). Ingen av aktørene i mitt materiale har noen perspektiver på at det dreier seg om et ritual, eller at ritualer kan ha til hensikt å dominere andre, og er kraftfulle sosialiseringverktøy.



Ifølge William Paden (1988: 93ff) handler høytidsritualer om å gå inn og ut av hellig tid, en tid som er satt til side fra hverdagen, til noe ekstraordinært. Det som feires i ritualene er noe som er sentralt i religionene, og dermed i de religiøse «verdenene», eller kulturene, som skapes og gjenskapes gjennom disse handlingene. En gudstjeneste er symbolske religiøse handlinger, og selv om praksisen med skolejulegudstjenesten begrunnes kulturelt, så er det en feiring av sentrale elementer i en religion, i kristendom. Dette var tydelig i det klart forkynnende budskapet i prekenen i julegudstjenesten ved ungdomsskole X. Budskapet forsterkes gjennom de symbolske handlingene og artefakter, bilder, fortellinger, musikk mv. som inngår i et handlingspråk, erfaringer som ikke kan oppnås på andre måter. Dette er som forventet, i et religiøst ritual.

Bell (1992: 193) er opptatt av makt og autoritet i forhold til ritualer og ritualisering. Ritualer kan ses som redskaper for maktutøvelse for eksempel for å vedlikeholde en sosial orden. Det er ikke skjult maktutøvelse, sier hun, det *er* maktutøvelse. Men toppen av hierarkiet har bare makt dersom bunnen reagerer som intendert. Derfor er individet den ultimate maktutøveren. De 71 % av befolkningen som er medlemmer av Den Norske Kirke kan i lys av dette ses som brutale maktutøvere, når de lar kirkebenkene stå tomme søndag etter søndag. Det var dette presten Boge ble presset på i debatten på Voss, hvorfor kan man ikke holde julegudstjenesten utenfor skoletiden? Hun hadde ikke noen gode svar, og snakket om at det kolliderte med fotballtrening på kveldstid, men når det skjer i skoletiden er det en aktivitet som du enten må delta på, eller be om fritak fra.

Når det gjelder skolejulegudstjenester er det noe annet som trer inn, dette med tradisjon. Ritualer har tunge tradisjoner i lokal og nasjonal kultur. Da er det ikke bare majoritet vs. minoriteter som er en akse, men også gammelt vs. nytt, tradisjon vs. fornying, sentralkultur vs. lokalkultur. I statistikken ser vi at eldre støtter gudstjeneste i skoletiden i større grad enn unge, men Botvar (2017) anser at sosialisering inn i felleskulturen sannsynligvis vil gjøre de unge mer positivt innstilt ettersom de blir eldre og selv får barn.

I hvilken grad handler det om religion eller livssyn? Svaret avhenger selvsagt av hva man legger i begrepene. I klassikeren *Det religiøse livets*

*elementære former* (Durkheim 1912), som baserer seg på observasjoner av australske urinnvåneres dyrking av totemet, utviklet Émile Durkheim en teori om at religion dreier seg om kollektivets dyrking av seg selv. Kan julegudstjenesten betraktes som gjenstand for kollektivet / lokalsamfunnets feiring av seg selv? I hvert fall kan en betrakte ritualet som viktig for at lokal kultur skapes og vedlikeholdes, som Haakedal (2009) beskriver som å skape sosial sammenheng. I Durkheims kultur-analyse ser han i stor grad «samfunn» som integrerte, og en kritikk er at han ikke i tilstrekkelig grad tar hensyn til gruppemotsetninger. Når den sosiale sammensetningen i samfunnet er i endring utfordres kulten, man kan ikke lenger danse uforstyrret rundt det gamle totemet.

Denne tradisjonen som skaper og opprettholder lokalsamfunnene, julegudstjenesten, er knyttet til majoritetskulturens tradisjonelle religion, men kan kanskje best forstås som *kultur*, og omtales også konsekvent som «kulturarv» og ikke religion, på alle nivåer. Skillet mellom det hellige og det profane, mellom religion og ikke-religion (Lee 2012; Urstad 2017) er kanskje ikke så skarpt. Ritualet overlever ikke først og fremst som engasjert religiøsitet, men som en av flere verdsatte tradisjonsrike handlinger; som på en eller annen måte er meningsfylt for deltakere, om enn kanskje ikke av samme grunn som det de som isenesetter ritualet ønsker. Som for læreren i eksemplet fra Trondheim som forklarte at han sjelden fulgte med på prekenen, men syntes ritualene med musikken og julestemningen var et hyggelig «kick off» for julen.

*Hva står på spill for ulike aktører i diskusjoner om skolenes julegudstjenester?*

Aktuelle aktører her er politiske partier, HEF og DNK med ulike aktører på lokalt og nasjonalt plan, videre: elever, foreldre, lærere, rektorer, samt andre interesseorganisasjoner. Samarbeidsrådet for tros- og livssynsspørsmål var til stede på Voss etter invitasjon fra HEF. De har eksistert i 20 år, og spilt en sentral rolle med tanke på å skape politisk bevissthet om likebehandling av livssynsminoriteter (Døving 2016). Politikere som Hareide og Solberg snakker om «våre verdier», og

«kulturarven». Hverken ordet «ritual» eller «religion» nevnes i de presiserte reglene for skolegudstjenesten (Udir 2019). Ingen av aktørene har altså noen perspektiver på hva det vil si at det dreier seg om et ritual. At det dreier seg om religion, tones ned av alle unntatt HEF.

Vi vet lite om *elevperspektivet* ut fra materialet, men i intervju med rektor på ungdomsskoleskole X uttrykkes en bekymring for at flertallet av elevene vil havne på det passive valget. Imidlertid slo ikke rektors bekymring til, så kanskje er det mer betydningsfullt for elever og foreldre enn han trodde. Taves (2018) ser livssyn (worldviews), som her inkluderer både religiøse og sekulære, i sammenheng med «meningsskaping» og «meningsskapingssystemer» fra psykologien. Dette handler om å aktivisere menneskers meningsskapende kapasitet, ofte i forbindelse med traumer. Men man kan også skille mellom situert meningsskaping, og generelle meningssystemer, som for eksempel religion. Men det trenger ikke å være religion, og med en slik begrepsbruk imøtegås forskning som viser at særlig i forhold til unges livssyn er ikke et binært skille mellom religion og ikke-religion alltid så aktuelt (e.g. Lee 2012). Haakedal (2009) antyder at elevers valg og motivasjon kan handle om helt andre ting enn eget forhold til livssyn.

*Foreldre* med aktivt engasjement for eller imot julegudstjenesten er aktive i isenesettelsen av debatten. I Voss-caset står medlemmer av Humanetisk forbund på den ene siden og entusiastiske kirkemedlemmer på den andre. Det som står på spill for de religiøse aktørene er marginalisering av religion i det offentlige rom (Casanova (1994), og tesen om at sekulariseringsprosessen bidrar til økt fokus på religion har resonans i eksemplet (Voas & Ling 2010). Et flertall av foreldrene er likevel ikke aktive deltakere i debatten, men statistikken tilsier at de ofte vil slutte opp om det tradisjonelle (Botvar 2017).

*Rektorene* har en viktig rolle, det ligger i deres myndighet å avgjøre om det skal være julegudstjeneste, og hvordan det alternative opplegget skal organiseres. Spørsmålet er om de er de rette til å ta prinsipielle avgjørelser i saken, når kanskje andre ting enn religion/livssyn er høyere prioritert. Rektorene på Voss mener at deres argument om skolens økonomi er relevant i sammenhengen. De forsøker å løse en sak som over

tid har vist seg problematisk, og har samtidig en hånd strukket ut for dialog. De er løsningsorienterte og er senere positive til forslaget om å løse saken ved en «KRLE-time» i kirken. I debatten på Voss gir en rektor uttrykk for et ønske om at saken må få en felles løsning, mens ordføreren fra AP peker på at dette er rektors ansvar. Ingen av dem er kanskje spesielt interessert, eller godt orientert om religions- og livssynsspørsmål? Situasjonen for rektor på ungdomsskole X er tilsvarende på den måten at midt i en travel hverdag er det mye annet som står på dagsorden, og julegudstjeneste en praktisk sak han må løse, selv om han gir uttrykk for et prinsipielt engasjement.

De viktigste *interesseorganisasjonene* her er HEF og DNK. I diskusjonen har Humanetisk Forbund (HEF) vært en sentral aktør lokalt og nasjonalt. En målsetning helt siden stiftelsen i 1956 har vært «å frigjøre moralen fra religionens grep» (Knutsen 2006:22). Stifterne var aktive samfunnsdebattanter, og skolen var fra begynnelsen av et sentralt satsningsområde. Deres standpunkt er at skolen skal være sekulær, og dermed nøytral og inkluderende for alle. Religionsutøvelse kan foregå i private rom, utenfor fellesskolen.<sup>8</sup> De har omfattende informasjon både til temaet julegudstjenester og KRLE-faget på sine hjemmesider: <https://human.no/politikk-og-debatt/> (13.9.2019).

HEFs perspektiv er at saken kan løses ved å la religion være en privatsak som holdes utenfor skolen jf. Løvland og Repstads (2019) strategi 2 for å imøtegå mangfold: å utestenge religion fra den offentlige sfære. Rektorene på Voss forsøkte denne løsningen, men måten aktører

<sup>8</sup> HEF betraktet det integrerte fellesfaget KRL som ble iverksatt fra 1997, som en katastrofe, som bidrar til å forverre situasjonen for livssynsminoriteter i Norge (Knutsen 2006: 332). Siden da har de vært pådrivere for endringer, og for rettsaker mot Den Norske Stat i Norge, med dom i høyesterett i 2010, og i den Europeiske Menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg i 2007 (Lied 2009). Schjetne & Borchgrevink (2019) har argumentert for at sekulærhumanismen har skapt seg en privilegert posisjon i skolen/ KRLE faget, der humanistiske fellesverdier fremstilles som å tilhøre sekulærhumanismen. Historisk har Inge Eidsvåg vært en motdebattant i forhold til eierskap til humanismen/ humanistiske verdier og argumentert for at den kan inngå i både religiøse og sekulært livssyn (Knutsen 2006:340–343). I forhold til medlemstallet, ca. 2 % av den norske befolkningen (Botvar 2017), kan en si at HEF har oppnådd mye siden 1956, og i siste revisjon av formålsparagrafen (2008) vises det til at «kristne og humanistiske verdier» ligger til grunn for skolens virksomhet.

på Voss reagerte viser at det ikke er så enkelt. Hovdelien og Neegaard (2014) har tilsvarende funn, og Botvar (2017:82) skriver at det vil være sannsynlig at aktører i lokalmiljøet handler dersom rektor tar avgjørelser som er et dramatisk brudd på folkekjære tradisjoner. Et mindretall kan i praksis ikke bestemme hva som er nøytralt, og det er ikke allmenn enighet om at det sekulære er det nøytrale. Støtten fra HEF til rektorene bidro til å synliggjøre at dette handlet om livssyn. Av alle aktørene er det HEF som er tydeligst på at det dreier seg om livssyn/religion. Andre snakker heller om tradisjoner og verdier.

Lokale politikere av ulik valør forklarte bakgrunnen for sin stemme ved vedtaket i kommunestyret i Trondheim der prinsippet om *aktiv påmelding* ble vedtatt. En representant for Venstre fremholdt at siden skolene ikke klarte å lage gode nok alternativer, at noen praksiser ikke var inkluderende nok, derfor stemte de *for* aktiv påmelding. Rektoren som tok ordet i debatten på Voss, sa også at de ikke hadde vært gode nok til dette. En representant fra Høyre Trondheim som hadde stemt *imot* forklarte at «toleranse kan overdrives», og vektla kulturarven i argumentasjonen for sitt valg. Hun mente dette ikke stod i noen motsetning til positive møter mellom kultur og religion i skolen, og handlet om å være trygg i sin egen tradisjon. I avisoppslaget forteller representanten om «overveldende» respons fra publikum; og at oppslaget hadde «gått viralt».

Det er en lokal – nasjonal akse i debatten. Saken i Voss starter lokalt, men blir raskt en nasjonal mediesak, noe som også har skjedd i andre lokale saker, f.eks. i Krokstad (Hovdelien & Nergaard 2014). Lokalt i Trondheim ser vi et sterkt engasjement, men rammen er også her den nasjonale debatten. Statsminister Solberg sier at julegudstjenesten (og lignende) er en del av KRLE-faget. Det er det ikke, dette ble også senere presisert, og det var et viktig tema på møtet på Voss å avklare dette. Solberg og Hareide agerer her politisk for at elever *skal* delta i religiøse seremonier også i andre religioner i skoletiden, og at religiøse ritualer bør være en del av KRLE-undervisningen.

Knut Arild Hareide uttalte at «å slutte med gudstjenester i skoletiden er i strid med «våre verdier» (Johansen & Otterlei 2016). Hvilke verdier

er det her som er truet? Religionsfriheten er ikke truet av dette, det er det et bestemt rituals plass i det offentlige rom som er. Både skolen og kirken kan betraktes som offentlige rom, men en vesensforskjell ligger i at den offentlige skolen i Norge er obligatorisk og for alle, mens kirken er for en religiøs majoritets gruppe, som også inviterer ikke-medlemmer inn. Kirken og andre religiøse bygninger kan besøkes som del av undervisningen i KRLE faget, men i dommen i Strasbourg advares det mot religiøs deltakelse (Lied 2009). Dermed kan en hevde at menneskerettslige prinsipper også står på spill i denne saken. Tradisjonelt var skillet mellom skole og kirke ikke skarpt, men i lys av et tiltagende mangfoldig samfunn blir dette et viktig prinsipielt skille.

Her er «våre verdier» i forhandling, og Hareide blir en aktør som kjemper mot marginalisering av religion i det offentlige rom, som DNKS lokale representanter i Voss også er det (jf. Casanova 1994). Når vi lytter til medlemmer som kommer med sine klager til HEF får man et inntrykk av at det finnes noen lokale «høvdinger» som blir portvakter for felleskulturen og dens tradisjoner lokalt, som ifølge det HEFs representanter forteller, behandler livssynsminoriteter dårlig. Dette er i så fall i strid med noen andre verdier, som religionsfrihet, toleranse og inkludering. Hva er det som står på spill for portvaktene for den lokale kulturen? Er det forestillingen om det integrerte og enhetlige samfunnet, er det totempælen?

«Kulturarven» er ikke statisk, den endrer seg over tid, og er i forhandling her og nå. Religionsdidaktikeren Mette Buchardt (2015) har vist hvordan sentrale liberale teologer<sup>9</sup> engasjerte seg i skolepolitikk på midten av 1800-tallet, for å endre forholdet mellom kirke og stat og dermed danne en viktig del av grunnlaget for de nordiske velferdsstater. Religionsundervisningen fikk en spesiell dobbeltrolle for både å skille kirke og stat og samtidig sakralisere staten og dens «kultur». Her legges dermed ifølge Buchardt grunnlaget for forestillingen om en «hellige kulturarv». Kulturarven er i deres visjon riktignok kristen, men alle kan ta del i den til tross for gryende sekularisering, fordi den ikke krever

<sup>9</sup> Nathan Söderblom (1866–1931) i Sverige, Edvard Lehmann (1862–1930) i Danmark og Eivind Berggrav (1884–1959) i Norge. Disse samarbeidet og hentet impulser fra liberale protestantiske teologer i Tyskland.

religiøs tro, bare at man støtter opp om religionens rolle i kulturen, om verdiene den står som garantist for. «Våre verdier», enten vi deler troen eller ikke. Men begrepet «kulturarv» dekker over det reelle mangfoldet i den norske kulturen, før og nå.

#### OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

I denne artikkelen har jeg presentert og diskutert to caser som handler om håndteringen av julegudstjenester i norske skoler/ lokalsamfunn, og om en dynamikk mellom en lokal og en nasjonal akse i debatten. Hovedfokuset har vært på hva det betyr at det dreier seg om et religiøst ritual, og jeg har også forsøkt å drøfte hva som står på spill for de ulike aktørene i debatten.

Jeg har argumentert for at det dreier seg om kulturell og politisk maktutøvelse og både motstand mot og engasjement for vedlikehold av tradisjonen. Ritualet ses som et middel til sosialisering i kulturen, og jeg har vist hvordan den religiøse dimensjonen i dette blir underspilt i en retorikk om kulturarv og verdier. Selv om debatten drives av de få, angår den alle. Fra et minoritetsperspektiv blir den viktig, for i den grad det er det felleskulturelle som forhandles, kan ikke de godta at dette er tuftet på en religion, når ikke alle i samfunnet deler denne religionen.

Det virker ikke som om aktørene er seg bevisst hvilket kraftfullt virkemiddel nettopp et ritual er i denne sammenhengen. Diskusjonen er påfallende «topptung», elever er i liten grad i fokus, bortsett fra som objekter for sosialisering. Skolen er ikke og kan ikke være verdinøytral, og da blir spørsmålet om hvilke verdier skolen skal bygge på viktig. Er det kan hende slik at «enkulturasjon», eller gradvis tilegnelse av karakteristiske normer og sedvaner i en kultur, mest effektivt skjer gjennom nettopp ritualer? Er dette en grunn til at skolens julegudstjeneste blir så viktige?

#### REFERANSER

Bell, Catherine 1992. *Ritual theory, ritual practice*. Oxford University Press, Oxford.

- Beckford, Jim 2010. «The return of public religion? A classical assessment of a popular claim». I: *Nordic Journal of Religion and Society*, vol. 23(2), s. 121–136.
- Botvar, Pål Kjetil 2017. «May Children Attend Church Services During School Hours?» I: Anders Sjøborg & Hans-Georg Ziebertz red. *Religion, Education and Human Rights. Theoretical and Empirical Perspectives*. Springer: Sveits.
- Buchardt, Mette 2015. Cultural Protestantism and Nordic Religious Education: An incision in the historical layers behind the Nordic Welfare state model. I: *Nordidactica: Journal of Humanities and Social Science Education*, ISSN 2000-9879, no 2015:2, s. 131–165.
- Bydelsavisa Strinda 7. Desember 2015.
- Casanova, Jose 1994. *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago press: Chicago.
- Durkheim, Emile 1912. *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. (Translated by Joseph Swain (1912). *The Elementary Forms of the religious life*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Døving, C. 2016. Pluralismens voktere – Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn som politisk aktør gjennom 20 år. I: *Kirke og Kultur* 04 / 2016 (Vol. 120). [https://www.idunn.no/kok/2016/04/pluralismens\\_voktere\\_-\\_samarbeidsraadet\\_for\\_tros-og\\_livssyn](https://www.idunn.no/kok/2016/04/pluralismens_voktere_-_samarbeidsraadet_for_tros-og_livssyn)
- Gran, Even 2018. «Bispedømmets mann stoppet møtelederens utspørring. Vi var på debattmøte på Voss i går kveld. Sjekk hvordan det gikk». Url: <https://fritanke.no/bispedommets-mann-stoppet-motelederens-utsporring/19.10830>.
- Haakedal, Elisabet 2007. Situated practice among religious education teachers. A discussion of school rituals, cultural contexts and professional ethics. I: C. Bakker & H.-G. Heimbrock (Eds.), *Researching RE teacher. RE Teachers as Researchers* (s. 37–51). Münster: Waxmann.
- Haakedal, Elisabet 2009. «School festivals, collective remembering and social cohesion: A case study of changes in Norwegian school culture». I: *Journal of Religious Education*, vol. 57(3), s. 46–55.
- Haralsø, Brynjar (red.) 1989. *Kirke – skole – stat 1739-1989*. IKO Forlag: Oslo.



- Hovdelien, Olav (2011). *Den multikulturelle skolen – hva mener rektorene? Grunnskoleledere, skolens verdiforankring og religions- og livssynsundervisningen*. Kristiansand: Doktoravhandlinger ved Universitetet i Agder 31.
- Hovdelien, Olav og Nergaard, Gunnar 2014. «Gudtjenester i skoletiden – rektors dilemma». I: *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, vol. 98(4), s. 261–270.
- Iversen, Lars Laird 2012. *Learning to be Norwegian: A case study of identity management in religious education in Norway*. Münster: Waxmann.
- Johansen, Even Nordheim & Chamdid, Foyez 2016. «Skolene på Voss dropper julegudstjenesten». *nrk.no* Url: <https://www.nrk.no/hordaland/skolene-pa-voss-vil-ikke-delta-pa-julegudstjeneste-i-kirken-1.13216237> (Nedlastet 17.4.2019).
- Johansen, Even Nordheim & Otterlei, Simen Sundfjord 2016. «Hareide: – Historieløst å si nei til skolegudstjenester». I *nrk.no*, Url: [https://www.nrk.no/hordaland/hareide\\_-\\_historielost-a-si-nei-til-skolegudstjenester-1.13217144](https://www.nrk.no/hordaland/hareide_-_historielost-a-si-nei-til-skolegudstjenester-1.13217144) (nedlastet 21.4.2019).
- Knutsen, Paul 2006. *Livet før døden. Human-Etikks Forbund 1956–2006*. Humanist forlag: Oslo.
- Olsen, Adrian Nyhammer 2016. «Voss-elevene skal likevel i kirken før jul». I: *nrk.no*. Url: <https://www.nrk.no/hordaland/voss-elevene-skal-likevel-i-kirken-for-jul-1.13243445> (Nedlastet 17.4.2019).
- Otterlei, Simen Sundfjord 2016. «Humanetisk Forbund: – Rektorene på Voss viser vei.» I: *Nrk.no* Url: [https://www.nrk.no/hordaland/human-etisk-forbund\\_-\\_klokt-av-rektorene-a-droppe-skolegudstjeneste-1.13216669](https://www.nrk.no/hordaland/human-etisk-forbund_-_klokt-av-rektorene-a-droppe-skolegudstjeneste-1.13216669) (Nedlastet 18.4.2019).
- Paden, William 1988. *Religious Worlds. The Comparative Study of Religion*. Beacon Press: Boston Massachusetts.
- Robson, C. 2002. *Real World Research. Second edition*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Sandvik, Siv 2016. «Solberg om å droppe skolegudstjenester: et historisk brudd». I: *nrk.no* Url: <https://www.nrk.no/norge/solberg-advarer-mot-a-droppe-skolegudstjenester-1.13230140> (Nedlastet 18.4.2019).

- Skeie, Geir & Bråten, O.M.H. 2014. Religious Education at Schools in Norway. I: *Religious Education at Schools in Europe*. Rothgangel, Martin, Skeie, Geir & Jäggle, Martin (red). Vienna: V&R unipress.
- Lee, Lois 2012. «Talking about revolution: Terminology for the new field of Non-religion Studies». I: *Journal of Contemporary Religion*, vol. 27(1), s. 129–139.)
- Lied, Sidsel 2009. «The Norwegian Christianity, Religion and Philosophy subject KRL in Strasbourg». In *British Journal of Religious Education*, vol 31(3), s. 263–275.
- Lippe, von der, Marie 2017. Fritak for hvem og fra hva da? *Religion i skolen. Didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget*, Marie von der Lippe og Sissel Undheim (red.) Oslo: Universitetsforlaget.
- Løvland, Anne og Pål Repstad 2019. Mellom forkynning, kulturarv og inkludering. Skulegudstenester før jul. *Kirke og Kultur* 3/2019/124 / s. 207–223
- Taves, Ann 2018. «What is Nonreligion? On the virtues of a meaning system phramework for studying World views in the context of everyday life.» I: *Secularism and Nonreligion*, vol. 7(1), s. 9. Doi: <http://doi.org/10.5334/snr.104>
- Urstad, SivertSkålvoll 2017. Tro og Tilhørighet. Tilnærminger til religion blant sekulære unge voksne. Religion og ungdom. Ida Marie Høeg (red.). Oslo: Universitetsforlaget
- Utdanningsdirektoratet (Udir) 2018. «Skolejulegudstjenester». I: *udir.no*, Url: <https://www.udir.no/regelverk-og-tilsyn/skole-og-opplaring/saksbehandling/skolegudstjenester/?fbclid=IwAR0RL3k75CkGHBslTLsDuZvoiOmmCxskfRiUZ0hphhLLUstIsWrjER86fO4> (Nedlastet 17.4.2019).

#### ABSTRACT

The tradition of arranging School Christmas Services in Church has been subject to substantial public debate. In this article I discuss two recent cases which demonstrate how the issue is handled in Norwegian schools. A main perspective is what it means that we are talking about

a religious ritual, and I discuss what's at stake for the different stakeholders in the debate. I argue that it is a matter of cultural and political use of power and of both resistance and engagement for upholding the tradition. Rituals are a means for socialisation into Norwegian culture, and I demonstrate how the religious dimension of it is underscored in the rhetoric about cultural heritage and societal values. Even if the debate is driven by few, it regards all. From a minority perspective it is important, because it is negotiation about our common values, therefore it cannot be acceptable that these are drawn from only one of societies many religions and worldviews. On the other hand the tradition is strong and important to a lot of people. School can never be value neutral, therefore the question of which values to inculcate is important. Stakeholders seems not to be aware of what a powerful tool a ritual is. It is perhaps the case that enculturation most effectively happens through rituals. Is this a reason why the debate about School Christmas Service in Church becomes so important?

Keywords: School Christmas Service, ritual, opt out rule, alternatives to School Christmas Service, worldviews, religion and school.